

Heródes Temploma

- A templomépítő király tevékenységének vallási, kulturális, politikai értékelése -

Jelige: pts583

Dolgozat lezárása: 2025. január 3.

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés

1. 1. A téma jelentősége a teológiai kutatásban, a dolgozat kérdésfelvetései

1. 2. Kiindulási pont: Nagy Heródes megítélése

2. Nagy Heródes uralkodói vonásai

2. 1. Családi háttere és hatalomra jutása

2. 2. Heródesés a rómaiak kapcsolata

2. 3. A király országépítő tevékenysége

3. Heródes palesztinai építkezései

4. A Jeruzsálemi Templom újjáépítése

4. 1. A Templom történeti előzményei

4. 2. A Templom Heródes korában

4. 3. Az újjáépítés folyamata

4. 3. 1. A Templom-hegy kiterjesztése

4. 3. 2. Mesterséges teraszok és vízelvezető rendszerek

4. 3. 3. A megújult Templom

5. A templomépítésből fakadó legfontosabb kérdések

5. 1. A motiváció

5. 2. A megújult Templom jelentősége

5. 3. A templomépítés hatása a király megítélésére

6. Konklúzió

1. Bevezetés

1.1. A téma jelentősége a teológiai kutatásban, a dolgozat kérdésfelvetései

Ha figyelmünket a Kr. e. első századi Palesztinára irányítjuk, végigolvassuk a térség katonai, politikai, kulturális változásait és viharait, a szemünk hamar megakad egy igen fontos néven: Nagy Heródes. A kezdetben galileai kormányzó, később júdeai tetrarcha, majd király nevéhez hozzátapadt a római barátság, az ügyes politikai lépések és hatalmának - mai szemmel nézve - már-már paranoid féltése. Heródes uralkodása alatt mindezek mellett számos építészeti projekt valósult meg, amelyek nem csupán politikai hatalmának jelei voltak, hanem komoly szimbolikus jelentőséggel is bírtak.

Dolgozatomban Heródes személyének és politikai pályafutásának áttekintése után legfontosabb építkezéseivel, azok motivációjával és jelentőségükkel szeretnék foglalkozni, hogy így eljussunk a Jeruzsálemi Templom újjáépítéséig, mint amely építkezésben a legnyilvánvalóbban mutatkozik meg uralkodásának korábbiakban felvetett ambivalenciája.

A következő fejezetek után, az előbb felsoroltak tárgyalásának végére jutva három, az uralkodóról és a Templomról alkotott képet döntően befolyásoló kérdésre szeretnék választ találni. Elsőként arra, mi volt az újjáépítés igazi, meghatározó motivációja Heródes számára, másodikként arra, mi volt ennek a tettnek a jelentősége az uralkodó és az ország életében, harmadikként pedig arra, mindez hogyan hatott a király megítélésére népe, a zsidóság körében, a későbbi történetírásban, és a modern kutatásban? Jelen írás végére minden remény szerint választ találunk ezekre a fontos kérdésekre, és közelebb juthatunk a megosztó és ellentmondásos Nagy Heródes személyének és munkásságának megértéséhez.

1. 2. Kiindulási pont: Nagy Heródes megítélése

Témánk feldolgozásána kiindulási pontjául Nagy Heródes megítélése, uralkodásának történeti és teológiai értékelése szolgál. A jelentős uralkodóról az Újszövetség hasábjain viszonylag röviden, de annál fontosabb helyen olvasunk: Máté evangéliumának második fejezetéből, Jézus születéstörténetének egyik fontos, és minden bizonnyal legnegatívabb szereplőjeként. A zsarnokként uralkodó király a bölcseket csellel kijátszva akarja megtudni a megszületett Jézus tartózkodási helyét, családját és őt is menekülésre kényszeríti, a betlehemi gyermekeket pedig gyilkosság áldozatává teszi, hogy királyi (és talán messiási) uralmát megmentse. Az

Újszövetség által megrajzolt kép tehát egyértelmű: megalkuvást és könyörületet nem ismerő zsarnok, aki a legkegyetlenebb eszközöket sem fél használni, csak hogy a trónon maradhasson.

Hasonló képet alkot róla az ókori történetírás, így Josephus Flavius is, aki legbővebben a Zsidók Története című művében foglalkozik uralkodásával, de bizonyos tettei a Zsidó Háborúban is feljegyzésre kerültek. Ezekből a forrásokból egy ügyes, de mindig dörzsölt és ravasz politikust ismerünk meg, akit a zsidó elit tagjai, származása, vallási és politikai tettei miatt soha nem ismertek el maguk közül valónak, uralkodása teljes egésze pedig a megszálló Római Birodalomtól függött.

Uralkodása alatt meghonosította a császár- és más pogány kultuszokat, Augustusnak szentélyeket, sőt, tiszteletére városokat alapított, de ha érdekei úgy kívánták, a görög laksságnak is kedvezett, például egy impozáns Pan-szentéllyel. A hellénizmus terjesztését gyakran a zsidó vallási rend és rendszer, hagyományok, vallási előírások elé helyezte, hogy ezzel is megfeleljen a feljebbvalóknak, és egy fejlett, haladó ország képét mutassa.

Az elsődleges történeti források olvasásával tehát Nagy Heródes portréja viszonylag egyértelmű: egy különösen kemény uralkodó, aki politikai, hatalmi céljainak eléréséhez, vagy éppen uralma megőrzésének érdekében nem félt a cselszövéstől, a bebörtönzésektől, és az emberéletek kioltásától sem. Országának gyarapítását pedig a hellénizmus, a római és görög vallási, kulturális elemek beemelésével vagy terjesztésével képzelte el. Ezek alapján a keresztyén és zsidó egyházi, történelmi hagyományban hosszú évszázadokig egy olyan kép élt a zsidók királyáról, mint akinek voltak ugyan jelentős tettei, de azok mindegyikére árnyékot vetett jelleme, gonoszsága, kegyetlensége, és hatalmának már-már paranoid féltése.

Mindezek figyelembe vételével, és ezeket nem elhanyagolva azonban beszélnünk kell egy másik oldalról is! Hiszen miközben valóban megkérdőjelezhető lépésekkel szerezte, majd tartotta meg trónját, számos egyértelműen pozitívnak értékelhető politikai, gazdasági, kulturális intézkedése volt.

Az első, és ami az ország életében talán a legfontosabb volt: integrálta Palesztinát a Római Birodalom kereskedelmi, gazdasági vérkeringésébe, ami kétség kívül fellendülést és fejlődést hozott. Emellett a kulturális élet is felpezsdült, az pedig, hogy ezzel ő sorvasztotta el a zsidó

identitást, csak részben igaz: ebben az előtte járóknak ugyanolyan, vagy talán jelentősebb szerepe is volt. Uralkodása évtizedei alatt gyakorlatilag újjáépítette a térség képét: területeket szerzett, városokat épített át vagy emelt a semmiből, modernizálta az infrastruktúrát, és ami jelen kutatás szempontjából a legfontosabb: soha nem látott dicsőségébe emelte a Jeruzsálemi Templomot. Erre a tetteire pedig sok mindent lehet mondani, és valóban politikai tőke kovácsolására is alkalmas volt, de azt, hogy ezzel nem mozdította el (jó irányba) a zsidó vallási gyakorlatot, a kultuszt, a közösséget, semmiféleképpen sem.

2. Nagy Heródes uralkodói vonásai

2. 1. Családi háttere és hatalomra jutása

Nagy Heródes a kutatók többsége szerint. Kr. e. 73 körül született, Alexandra Salomé hasmóneus királynő uralkodása alatt. Hogy megértsük fiatakorát és politikai pályafutásának korai éveit, meg kell vizsgálnunk családi hátterét, így a következő bekezdéseket ennek szenteljük.

Ezt az idumeai családot először a Kr. e. második évszázadból ismerjük, amikor is 125-ben területeiket a Hasmóneus Királysághoz csatolták. Az új területek helytartójának I. Ioannész Hürkanosz nem mást választott, mint Iannaios Antipászt, Heródes nagyapját.

A Kr. e. első században a Római Birodalom fokozatosan ugyan, de gyorsan a mediterráneum legfontosabb politikai, katonai szereplőjévé lépett elő, így nagy léptekkel közeledett Palesztina felé is. Kr. e. 69-ben a Szeleukida Birodalom központja, Damaszkusz is az ő fennhatóságuk alá került, így elkerülhetlenné vált a Hasmóneus Királyság inváziója is. Ez a fenyegetés méginkább felerősítette a belpolitikai zavarokat, amelyek legfontosabb szereplői a királynő, valamint két fia, II. Ioannész Hürkanosz és II. Júdás Arisztobulusz. A királynő halálakor az ekkor főpapként működő Arisztobulusz kényszerítette testvérét, hogy adja át neki királyi hivatalát, aki így egyszerre tölthette be a két vezető tisztséget.

Ekkor tűnik fel újra a színen a Heródes család, különösen a már említett Antipász fia, Antipater, mint Hürkanosz szövetségese és későbbi tanácsadója. A szintén helytartóként funkcionáló Antipater ezekben a belpolitikai viharokban végig kitartott kegyvesztett barátja

mellett, akinek ugyan nem sikerült visszakapnia tisztségét, és száműzetésbe kellett vonulnia, ügyes politikával és Julius Caesar támogatásával előkészítette gyermekei, különösen a későbbi Nagy Heródes útját.

Így lett rendkívül fiatalon¹ Galilea helytartója, amely tisztséggel már megkérdőjelezhetően bánt, és hamar felkeltette magára a Szanhedrin figyelmét. Első jelentős cselekedetként végzett egy rablócsapat vezetőjével és társaival, amellyel kiváltotta az áldozatok hozzátartozóinak haragját. Ezek következményeként Szíriába kellett menekülnie, ahol a római helytartó, Sextus Ceasar kinevezte CoeleszírIA helytartójává és Samária sztratégoszává.

Nem sokkal később, Antonius pártjára állva (és őt jelentős pénzadománnyal támogatva) testvérével, Phasaellel együtt tetrarchává lépett elő, de ezt sem sokáig élvezhette: a meggyengült hasmóneusok, így Arisztobulosz fia, Mattathias összefogott az előretörő pártusokkal, lerohanták Júdeát, Heródesnek pedig menekülnie kellett. Hova máshova, mint Rómába, ahol Marcus Antonius őt találta a legalkalmasabbnak Júdea visszaszerzésére és vezetésére. Az ő - és a toborzott zsoldosok - segítségével visszatért Palesztinába, területeket foglalt el, és két év háborúzás után, Kr. e. 37-ben Jeruzsálemet is elfoglalta. Így újra trónon ülhetett, királyságát pedig hamar a triumvirátus tagjai is elismerték.

Későbbi családi helyzetét nézve Heródes dinasztiája tele volt konfliktusokkal és rivalizálással, valamint olyan bonyolult családi viszonyokkal, amelyekbe gyakran Josephus is belegabalyodik. A történetíró feleségeiről és gyermekeiről két nagy művében két különböző listát közöl, amelyek sem a nevek, sem a feleségek számának tekintetében sem fedik egymást. Ha mégis megpróbáljuk meghatározni, úgy látszik, összesen tíz felesége, kilenc fia, és öt lánya volt.²

2. 2. Heródes és a rómaiak kapcsolata

Heródes uralmának alapját és politikai sikerét Rómához fűződő szoros kapcsolata, ha nem is teljes egészében, de nagy mértékben biztosította. Egyfajta kliens-királyként különleges helyzetet élvezett a római birodalmi struktúrában, amelyben függetlensége megmaradt, de uralma a Birodalom részeként valósult meg. Ez a fajta berendezkedés egyébként közel sem egyedülálló, a császárok korából számos ilyen alakkal találkozunk. Augustus és Marcus

¹ Josephus szerint mindössze 15 évesen, amely szám talán túlzóan kicsi.

² Zsengellér

Antonius támogatásának köszönhetően Heródes megerősítette politikai pozícióját, és hűsége révén stratégiai fontosságú szövetségesként szolgálta a birodalmat.³

A kliens-királyság intézménye olyan politikai rendszert hozott létre, amelyben Heródes Birodalomhoz való hűsége egyértelmű volt, miközben politikailag és katonailag is Róma szövetségeseként, sőt barátjaként működött.⁴ Római támogatása lojalitásának erősítésén túl kiterjedt gazdasági és katonai segítségre is, amelyek lehetővé tették számára, hogy nagyszabású infrastrukturális és kulturális beruházásokat valósítson meg, területeket szerezzen országa számára, ezzel is demonstrálva uralkodói erejét.

Természetesen azzal, hogy hosszú uralkodását nem pusztán tehetségének és politikájának köszönheti, a király maga is tudta. Ezt tükrözik különösen pályájának korai szakaszának lépései, amely egybeesett a Kr. e. első század Rómájának legturbulensebb időszakával. Látnunk kell, hogy Heródesnek nem volt elég Róma barátjának lenni, hiszen az, hogy mikor kit jelent e jelző, korántsem volt egyértelmű. Hatalomra jutásának viharokkal teli időszakában, a belső konfliktusok között úgy válhatott helytartóvá, sztratégosszá, majd később királlyá, és úgy lett arisztokratából igazi politikus, hogy mindig időben látta; hova kell állnia. Így volt a Julius Caesar elleni összeesküvés egyik vezetőjének, Cassiusnak a barátja, így vált annak öngyilkossága után Antonius szövetségesévé, hogy végül Octavianus oldalára álljon, és az ő jobbján lépjen be a Pax Romana évtizedeibe.

Ha a teljesség igénye nélkül, csak ezen eseményekre tekintünk is, fontos megállapítást kell tennünk: Heródes nem volt barát. Se nem volt Róma barátja, se nem volt igazi barátja a triumvirátus tagjainak, a császároknak, egyedül önmagának. Tudta ezt ő maga is, de tudták alkalmi szövetségesei is, akik ha valódi barátságra számítottak volna tőle, nem egyszer fejét, de legalábbis trónját vehették volna irányváltásai közben.

Ebben mutatkozik meg legjobban a kliens-királyság intézménye: ez nem klasszikus baráti viszony, nem is egyszerű katonai szövetség, vagy segítségnyújtás volt, habár sokszor ezt is magába foglalta. A birodalmi politikusok egy fontos terület stabilitását, időnként a fenyegetéssel szembeni katonai védelmet kívánták, amelyre Heródes alkalmas volt. Ő ezért cserébe ellentmondást nem tűrő módon bánt alattvalóival, akikkel szemben a lehető

³ Richardson, 1996, 62

⁴ Rocca, 2008, p. 110

legnagyobb jövedelem megszerzése volt a cél, mindenféle lázadás nélkül, hiszen pontosan tudta: ez a koronájába kerülne.⁵

2. 3. A király országépítő tevékenysége

Miután röviden áttekintettük a király családját, hatalomra jutását, és legfontosabb uralkodói vonásait, és halványan ugyan, de kezd kirajzolódni a kliens-király politikai portréja, elkezdhetünk foglalkozni tevékenységével is, amely - eddig bármennyire is úgy tűnt - nem merült ki a politikai manőverezésben, a cselszövésekben, a szövetségesek céltudatos keresésében. A jó politika ugyanis nem maradt eredménytelen, és amint uralkodása megszilárdulni látszott, és patrónusai is bizalmat szavaztak neki, megkezdhetette országépítő tevékenységét. Nem is akárhogy!

Heródesről ugyanis az eddig felsoroltak mellett a legfontosabb, amit a történetírás és a kutatás is tud: országot épített. Egy modern, fejlett, gazdaságilag megerősödő országot, amely impozáns épületekben, városok alapításában, kulturális és vallási központok emelésében mutatkozott meg.

Az első kérdés, ami ahogyan a mai, úgy kétezer évvel ezelőtt történt beruházások szemügyre vételekor felmerül: miből tudta mindezt kivitelezni? A válasz természetesen nem túl meglepő: az alattvalók adóiból. Josephus műveiben többször is olvasunk a hatalmas mértékű, különböző országrészekből érkező jövedelmekről a királyi udvar számára. A második bevételi forrást az országon áthaladó, vagy érdekelttségébe tartozó kereskedelmi útvonalakon beszedett vámok jelentették. Mivel sikeresen integrálta területeit a Birodalom gazdasági vérkeringésébe, így ezek is jelentős pénzüsszeget jelentettek.

Ezekon kívül a legkülönfélébb jövedelemforrásokkal büszkélkedhetett: földbirtokosként bérleti díjat szedett, vagy éppen saját maga gazdálkodott (természetesen az ország legtermékenyebb földjein). De tudunk arról is, hogy a ciprusi rézbányászatból is jövedelemre tett szert, és ekkor még a templomi adókról, és az iparaggá váló zarándoklatokról szót sem ejtettünk.

⁵ Hodossy-Takács, 73, 2020

Ezen a téren is kiemelkedik azonban a király politikai tehetsége (még ha ez az ókorban, és a későbbiekben is bevett gyakorlat volt), ugyanis több helyen is olvasunk az adók egy részének elengedéséről, sőt, volt olyan terület, ahonnan egyáltalán nem szedett adót, hogy ezzel a közhangulatot javítsa (eltérő sikerrel).

Most, hogy látjuk, miből gazdálkodhatott, ideje megvizsgálnunk a fejezet által felvetett kérdést: mibe fektetette pénzét a királyi udvar, mi értelme volt a jelentős adóknak, vámoknak, bevételeknek, amelyekből Kr. e. 30 után már a római kincstárnak sem kellett fizetnie?⁶ Hogyan épített országot Heródes? Leginkább a szó szoros értelmében véve: építkezett. Erődítményeket, városokat, kikötőt, fürdőket, palotákat, mindent, ami reprezentálta uralkodói nagyságát, Rómához való hűségét, a hellénizmust, és amely egy erős ország képét mutatta.

Beruházásainak célja és motivációja összetett kérdés, mivel azok eredményei nem pusztán építészeti szempontból jelentősek, hanem kulturális, vallási, politikai törekvéseit is tükrözték. Ezeknek egy központi célja uralkodói nagyságának felmutatása és hatalmának megszilárdítása volt. Ezen a téren is meg kellett felelnie patrónusainak, és a zsidó lakosságot, de legalábbis a vezető réteget sem idegeníthette el magától, akiknek jelentős része még mindig az idegen, és egyben idegen érdekeket képviselő uralkodót látták benne. Ennek ellensúlyozására építkezett úgy, hogy az megmutassa elkötelezettségét a zsidó vallás és kultúra irányába. Ezen törekvések egyértelmű csúcsa a Jeruzsálemi Templom, a zsidóság vallási középpontjának az újjáépítése volt.

Ugyanakkor építkezéseinek jelentős hányadát a római befolyás határozta meg, és sok tekintetben inkább igazodott a birodalmi trendekhez, a hellénizmushoz, mint a zsidó tradíciókhoz. Beruházásaiba integrálta a római technikákat és mintákat, amelyek hatékonyságot, de egy új ország képét is adták. Így épült fel a későbbiekben méginkább jelentős Cezárea kikötővárosa, mint az ország egyik új gazdasági, kereskedelmi motorja, nevével természetesen a császár előtt tisztelegve.

Az országépítés nem csak a gazdaságról, hanem a politika egyik másik, kulcsfontosságúvá váló oldaláról, a kultúráról is szólt. Ebben pedig ismételten megmutatkozott Heródes kettős identitása, habár az legtöbbször a hellenizálódás irányába billent el. A már említett Cezaréában színházat és hippodromot emelt, az ország több pontján Augustusnak épített

⁶ Hodossy-Takács, 2022, 70

szentélyt, de ahogyan arra már bevezetőnkben utaltunk, a Jordán forrásának helyén például a görög Pan istenségnek született szentélykomplexum.

Heródes palesztinai építkezéseit a következő fejezetben valamennyivel részletesebben tárgyalom, amelyekkel alátámaszthatjuk a tényt: valóban nem csak egy jó politikusról, de egy országépítő királyról beszélünk. Palesztina történetének egy olyan vezetőjéről, aki egy világbirodalom árnyékát képes volt arra (is) használni, hogy jelentős beruházásokat vigyen véghez országában, ezzel a birodalom egyik fényes pontjává téve azt. Motivációjában ugyanúgy felfedezhetőek a személyes ambíciói, a politikai törekvései, mint vágya, hogy alattvalói elfogadják annak, aminek saját magát tartotta: a zsidók királyának.

3. Heródes Palesztinai építkezései

Ahogyan azt az előzőekből megtudhattuk, Heródes hatalomra jutása és uralkodói pozíciójának megszilárdulása után komoly országépítő tevékenységbe kezdett, ez pedig legjobban építkezéseiben, nagy építészeti beruházásaiban mutatkozott meg. Habár tevékenysége jóval túlmutatott királyságán, és bőkezűségét mutatva idegen területeken is építkezett, a következőkben legjelentősebb palesztinai építkezéseit tárgyaljuk. Ezek mindegyike, a maga nemében, és az ország lehetőségeihez mérve jelentős, korábban nem, vagy ritkán látott épületeket eredményeztek Palesztina több pontján is, ezzel szolgálva a korábban tárgyalt egyéni és közösségi célokat.

Heródes építészetének alapját egyrészt a személyes szempontok (így például a korabeli luxus minden válfaját felvonultató paloták, fürdőkomplexumok, amelyek a királyi család kényelmét szolgálták), másrészt pedig az újjá- vagy átépített, de legalábbis arculatukban megváltozott városokat jellemző tágas terek, amfiteátrumok, színházak, templomok, csarnokok adták. Dolgozatunk szempontjából természetesen a legfontosabb a Jeruzsálemi Templom újjáépítése, de látnunk kell, hogy ez a lenyűgöző, és valóban egyedülálló beruházás nem az egyetlen templomépítés volt Heródes életében.⁷

A zsidóság legmeghatározóbb épületének kibővítése ugyan felpezsdítette a vallásos életet úgy az országban, mint a zarándoklatok által a diaszpórában is, de nem vonta el a figyelmet a

⁷ Hodossy-Takács, 70, 2022

császár- és más pogány kultuszok meghonosításáról. Az országépítésbe ugyanis Heródes szerint beletartozott az a - politikailag ugyan jó, de a vallásos zsidó elit számára teljesen elutasított - törekvés, amelynek eredménye az Augustus-szentélyek és más, pogány istentiszteleti, kultikus helyek építése lett. Így például Cezárea, amelyet nem csak nevében hirdette a császár uralmát, és nem csak közösségi tereivel, színházával hirdette a római kultúrát, de a Római Birodalom első számú embere még templomot is kapott benne. Hasonlóképpen Sebaste, az újjáépített Samária városa: Augustus nevével jelzett város, benne az Augustusnak épített templommal. Ebből a szempontból kétségkívül a legizgalmasabb építészeti emlék a Paneion, ez a Pan, görög istennek épített szentélykörzet, ahol szintén helyet kapott egy Augustus-templom, ráadásul márványból!

A kultikus szempontokat egy pillanatra háttérbe helyezve foglalkoznunk kell a kulturális jellegű építészeti újításaival is. Heródes az általa átformált városokban színházakat, tornacsarnokokat, versenypályákat épített, amelyekben római mintájú játékokat lehetett, és kellett is szervezni. Városaiban (különösen Sebastében) a társadalmi, gazdasági élet felpezsdítésének céljából megjelentek a római városok jellegzetes középületei; az üzletek, a forum, a közterek.

És nem mehetünk el a királyi család számára említett erődök, paloták, pihenőhelyek mellett, amelyeknek elengedhetetlen részei lettek a római mintájú fürdők, így például Masszada erődjében, a Heródiumban, a jerikói teli palotában, összesen 27 helyen szerte az országban.⁸

Számos jelentős, és a legkülönbözőbb építészeti remeke közül, a teljesség igénye nélkül, és néhány esetben csoportosítva azokat, a következőkben 7 olyan heródesi épületet, épület, épületegyüttest, várost szeretnék kiemelni, amelyek gazdasági, kulturális, vallási célból meghatározóak voltak.

1. Sebaste, a korábbi Samária városának átépítése. A város átépítése egyszerre volt szimbolikus, és jól átgondolt politikai, gazdasági lépés. A megújult városról a korábbiakban már volt szó: római mintájú közterek és középületek, és természetesen a névadó Augustus temploma.
2. Paneion: a szentélykomplexumról szintén többször volt már szó, mint a Heródes uralkodását egyik legjobban leíró épületegyüttes. A zsidó vallás szempontjából is

⁸ Hodossy-Takács, 72, 2020

fontos Jordán folyó forrásánál épített templomegyüttes a görög lakosság és a császárkultusz híveinek igényét elégítette ki.

3. Jerikói téli palota: a három fázisban épült, mindig egyre nagyobb pompát és gazdagságot tükröző palota a királyi család hatalmának egyik legdirektebb kinyilvánítása volt. Így nem csoda, hogy nem csak pihenésül, de a diplomáciai találkozók lebonyolításának helyszínéül is szolgált. A palotában római fürdő, mozaikokkal díszített termek mutatták az uralkodó vonzódását az uralkodó stílusirányzat felé. Jelentősége továbbá gazdasági szerepében állt, ugyanis a család Jerikó környéki birtokain folyt mezőgazdasági tevékenységük nagy része.
4. Cezáreáról szintén többször is szót ejtettünk, mint a császárról elnevezett új gazdasági központról, kikötővárosról, amelyben olyan fontos épületek kaptak helyet, mint a színház, a hippodrom, és a kikötő maga. Ez utóbbi egy különleges mérnöki bravúrral, mesterséges hullámtörővel tette lehetővé, hogy a hajók biztonságosan tudjanak kikötni a városban. Cezárea városa kulcsfontosságú volt a birodalmi gazdasági vérkeringésbe kapcsolódás szempontjából.
5. Heródium erődtípménye az utóbbi két évtizedben nyert az addiginál nagyobb figyelmet. 2007-ben Ehud Netzer ásatásai nyomán arra a következtetésre jutott, hogy itt, ennek az erődnél az alépítményében megtalálta Nagy Heródes sírkamráját. A szerény temetkezési hely kapcsán a kutatók álláspontja nem egyértelmű, egy csoportjuk szerint valóban itt temetkezhetett a király.
6. Masszada az utókor szempontjából talán fontosabb lett, mint Heródes korában volt. Az erőd építésekor a legfontosabb szempont a jól védhetőség lehetett, amely a helyzetéből adódóan egyértelmű is. Az igazi technológiai újítást nem is ez, és még csak nem is az impozáns, háromszintes palota jelentette, hanem az a bonyolult ciszternarendszer, amellyel folyamatosan tudták biztosítani a hegy tetején épült erődtípmény szerű palota vízellátását.
7. Jeruzsálemi építkezései minden igényt kielégítettek: uralkodói, kulturális, vallási szempontokból egyaránt jelentős fejlesztéseket hajtott végre. Kiterjesztette a városfalakat, a meglévőket pedig megerősítette. Az uralkodói család feljebbvalóságát tükröző királyi palotát épített, ami két szárnyával mintha a Jeruzsálemi Templom hű párjaként emelkedett volna a magasba. A városban amfiteátrumokat, fürdőket, középületeket épített, amelyek egyértelműen jelezték: új korszak köszöntött be a zsidó állam életében. És természetesen: a Jeruzsálemi Templom újjáépítése. A zsidó vallás

legfontosabb, legszentebb helyének a soha nem látott dicsőségbe emelése, amely közel vitte Heródest ahhoz, amire vágyott: alattvalói is ismerjék el: ő a zsidók királya.

4. A Jeruzsálemi Templom újjáépítése

4. 1 A Templom történeti előzményei

Az ókori zsidó vallási és nemzeti identitás legfontosabb eleme a Jeruzsálemi Templom. Ennek a legszentebb épületnek a története három korszakra bontható, amely három korszak jól leírja Istennek és az ő népének a kapcsolatát is. Salamon temploma, a korai királyság korától számítva a babiloni fogság időszakáig, a zsidó nemzet nagy tragédiájáig. A hazatérést követően épült, az építés vezetőjéről elnevezett Zerubbábel temploma, és végül ennek az újjáépített, kibővített változata, Heródes temploma, amely Kr. u. 70-ben Titus hadjáratának áldozata lett.

A zsidó nemzet nagy emlékü, a hagyományban példaképként élő Salamon király a Kr. e. 10. században az első Jeruzsálemi Templomot, az Úr házát. Az építkezés előzményeiről és annak folyamatáról a Bibliában, az 1Kir6-ban, illetve a 2Krón 3-4-ben olvasunk. Az épületben - amely valószínűleg inkább királyi szentélyként, mint az egész nép istentiszteleti helyeként szolgált - helyezték el a szövetség ládáját, ezzel pedig Jahve szimbolikusan letelepedett népe közé.

Kr. e. 586-ban Nebukadneccar vezetésével a babiloni seregek megostromolták és sikeresen elfoglalták Jeruzsálem városát, és a Templomot is lerombolták. A pusztulás nem csak a politikai, harcászati vereséget jelentette, de a nemzeti összeomlásban sem merült ki: a zsidó vallás elvesztette központi szimbólumát, amely esemény meghatározta a fogság teológiai gondolkodását.

A fogságból hazatérő zsidó lakosság Zerubbábel vezetésével újjáépítették a templomot, ami a Második Templom időszakának kezdetét jelenti.⁹ Noha ez a második épületsem méretében, sem pedig díszítettségében nem tudott megfelelni az előzőnek (legalábbis az arról szóló leírásoknak), funkciójában és jelentőségében nem változott: a zsidó vallás legszentebb helyeként teret adott a kultusznak, az áldozatoknak, az ünnepeknek, zarándoklatoknak.

⁹ Ezsd 3:8-13

4. 2. A Templom Heródes korában

Heródes, hatalmának átvételekor felismerte, hogy a templom már nem volt méltó uralkodói pozíciójához és a zsidó nép jelentőségéhez a birodalmon belül. Ekkor Josephus szerint beszédet intézett alattvalóihoz, amelyben - miután hosszasan kifejti uralkodói nagyságát, a zsidó nép iránt érzett szeretetét, és az Úr felé tanúsított feltétlen háláját, így szól:

*Mivel most Isten kegyelméből én kerültem a trónra és hosszú békét élvezek,
rengeteg kincset gyűjtöttem, óriási jövedelmeim vannak, s ami a legfontosabb, a
rómaiakkal, a világ uraival – bízvást elmondhatom – baráti viszonyban vagyok:
szeretném befejezni azt, amit elődeink kénytelenségből és szolgasorsuk miatt nem
tudtak befejezni, és így szeretném leróni hálámat Istennek azért a sok jótéteményért,
amellyel uralkodásom alatt elhalmozott.”¹⁰*

A történetíró beszámolója szerint a népben azonban inkább félelem volt, mint boldog reménység, hogy megújul az Úr háza. Attól tartottak ugyanis, hogy a király csakugyan elkezdí a munkálatokat, a Templomot lerombolják, de aztán sem az anyagiak, sem az eszközök, sem a hajlandóság nem lesz elég, hogy az új épület fel is épüljön. Így a király ígéretre kényszerült: addig nem kezd bele az építkezésbe, amíg nincs meg mindene, ami az új épület felépítéséhez szükséges.

4. 3 Az újjáépítés folyamata

Az építkezés munkálatai Kr. e. 20 körül kezdődtek, a Templom épületének az újjáépítése körülbelül másfél évig tartott, a környező infrastrukturális elemek megépítése és a teljes templomkörzet megújítása azonban még évtizedekig folytatódott. A cél az volt, hogy a meglévő épület kibővüljön, mind méreteiben, mind pedig pompájában egy sokkal

¹⁰ Josephus, A zsidók története, XV, 11

impozánsabb templomban imádhassák az Istent. Az építkezésen dolgozó mérnökök a legfejlettebb, római eredetű megoldásokat alkalmazták, ezeket a következőkben részletezem.

4. 3. 1 A Templom-hegy kiterjesztése

A Templom átépítésének egyik alapvető célja jól illeszkedik Heródes uralkodói vonásaiba. A cél egy olyan épületegyüttes megalkotása volt, amely nem csak vallási központ, hanem a zsidó nemzet legnagyobb építészeti alkotása, amely egyszerre mutatja meg uralkodói erejét, hatalmát, és marad fontos az alattvalóinak is. Ennek eléréséhez elsőként ki kellett bővíteni a Templom-hegyet, hiszen mind az épületeknek, mind pedig a tágas tereknek és oszlopcsarnokoknak a megépítéséhez hatalmas területre volt szükség. De miért kellett ehhez építészeti, mérnöki bravúr? Az egyenetlen hegyoldalak köré mesterséges, hatalmas kövekből álló támfalak emelésére volt szükség, ezeket több ezer tonna földdel feltöltötték, és erre helyezték rá azt a “platformot”, amelyre minden későbbi épület kerülhetett.

4. 3. 2 A mesterséges teraszok és vízelvezető rendszereik

A Templom-hegy kibővítésével együtt járt egy kifinomult vízelvezető és vízellátó rendszer kiépítése, amely lehetővé tette, hogy a templom területén folyó rituális tevékenységek zavartalanul működjenek. A vízelvezető csatornák biztosították, hogy a heves esőzések ne okozzanak károkat a templom területén, ezenkívül a rituális fürdőhöz szükséges vizet is ezek a csatornák szállították.¹¹

A vízellátó rendszer fontos része volt a templom szertartásainak, mivel a rituális tisztaság alapvető követelmény volt a zsidó vallásban. A templomhoz vezető utak mentén elhelyezett mikvék a zarándokok számára biztosították a megtisztulást, mielőtt beléptek volna az istentiszteleti helyekre. Ezek a fürdők a Templom-hegy különböző részein voltak elhelyezve, legtöbbjük azonban a belső udvarok közelében.

4. 3. 3. A megújult Templom

¹¹ Netzer, 2008, 150

Miután megtörtént a Templom-hegy kiterjesztése, a vízelvezető rendszerek kiépítése, megkezdődhetett a Templom épületének az újjáépítése. Az épületen magán kizárólag papok dolgoztak, Josephus beszámolója szerint egy évig és öt hónapig, amikor aztán elkészült, és örömnép tört ki az egész országban.¹²

A megújult Templom szerkezete a Belső és a Külső Udvarra tagolódott, amelyek a következőképpen néztek ki. A Belső Udvar magába foglalta a Templom épületét (benne a Szentek Szentjét és a Szentélyt), előtte a Papok udvarát, a Nők udvarát. és a mindezt körülvevő folyosókat, hivatalokat, oszlopcsarnokot, valamint a Chelt, az udvar falának tetején futó sétányt. A Külső Udvarhoz tartozott a Rachava, egy hatalmas kövezett tér, az ezt délről szegélyező Sztoa Basileia, és egy, a Rachava korláttal (soreggel) elkerített belső része.

Az alapvetően a második Templom alaprajza szerint újjáépült épület a következő terekre volt felosztva: az Előcsarnok, a Szentély, és a Szentek Szentje. E kettő utóbbi, a szentély és a szentek szentje valójában egy 60x20 könyök nagyságú egységet alkotott, úgy, hogy a Szentély pontosan kétszer akkora volt, mint a Szentek Szentje, ezt a kettőt pedig két, egymással párhuzamos kárpit választotta el. A felosztás már Salamon templomában is így nézett ki, a különbség csak az, hogy kezdetben egy keskeny nyílással ellátott fal volt a két helység között, a második és harmadik templomban pedig a kárpitok, valamint egy, a földön végigfutó mozaikcsík jelezte a határt. A szent és a profán nem csak horizontálisan, de vertikálisan is élesen elhatárolódott egymástól: a Szentély és a Szentek Szentje felett egy felső kamrát építettek, amelyre apró lyukak voltak fűrva. Hogy mi volt ennek a funkciója? Ha a Szentek Szentjében véletlenül valamilyen javítást igénylő hiba történt volna, a munkálatokat úgy lehetett elvégezni, hogy a mestereknek nem kellett belépniük a helységbe, azon keresztül dolgozhattak.

A Templom küllemét tekintve az egyik legragyogóbb (szó szerint) elem egyértelműen az előcsarnok volt. Méreteiről eltérő tudósítások vannak, Josephus szerint elérte a 100 könyök magasságot, külső felületét pedig arannyal borították, amely visszaverte a Nap sugarait, ezzel messziről jelezve Jeruzsálem, és az Úr Templomának dicsőségét.

Ezt, az aranytól és fehér kövektől ragyogó, ülő oroszlánra emlékeztető épületet vette körül a Belső Udvar, az áldozatok helye, a vágóhellyel és az oltárral együtt. A Templomot közvetlenül a Papok Udvara vette körül, amelynek két része volt. Egyfelől az Izrael Udvara,

¹² Josephus, A zsidók története, XV, 11

amely az áldozataikat a Templomba vivő zsidó férfiak tartózkodására szolgált, másfelől pedig a Papok Udvara, ahova csak papok és lévíták léphettek be, amikor épp nem vettek részt a kultuszban. Az oltár egy négyzet alakú, lépcsőzetes emelvény volt, sarkaiban szarvakkal, amelyet dél felől, egy hosszú rámpán lehetett megközelíteni.

A Belső Udvar utolsó eleme a Chel, amelyről a vélemények eltérnek, hogy mi lehetett a funkciója, és hogyan is nézhetett ki teljesen. Mi Ehud Netzer¹³et követve úgy látjuk, hogy egy olyan folyosó teteje volt, amely a papok és a lévíták szolgálati helye és a rituális fürdők között futott végig, ezzel privát helyet adva nekik a közlekedésre.

A Belső Udvartól keletre fekvő Nők Udvarába három kapun lehetett átjutni, amely a zsidó nép minden tagjának tartózkodási helyül szolgált (nem csak a nőknek!). Az itt található hivatalokban folyt a kultuszhoz szükséges eszközök, az állatok, a fa, a bor és az olaj tárolása és tisztasági vizsgálata, de itt voltak a rituális tisztséghez elengedhetetlen mikvék is.

Mindez a római világ egyik legnagyobb templomi “előkertjének”, a Külső Udvarnak a közepén állt. Ezt a hatalmas trapézalakú teret, amely a kiterjesztett hegy tetején nyugodott, és körülölelte a Templom épületét, három oldalról oszlopcsarnokok, egy oldalról pedig a Sztoa Baszielia szegélyezte. Helyet adott a hivataloknak, és a soreggel határolt udvarnak, amelyre a pogányoknak tilos volt a belépés.¹³

5. A Templomépítésből fakadó legfontosabb kérdések

5. 1. A motiváció

Most, hogy valamennyire tisztában vagyunk Nagy Heródes életének néhány fordulópontjával, uralkodói módszereivel, királyságának jellegzetességeivel, építkezési logikájával és fontos épületeivel, és megvizsgáltuk az ezek közül is kiemelkedő Jeruzsálemi Templom újjáépítésének munkálatait, valamint a megújult Templom szerkezetét, itt az idő, hogy válaszokat keressünk a dolgozat elején feltett kérdésekre. Ezek közül az első, ami a dolgozat szerzőjében megfogalmazódott ez: mi volt a király elsődleges motivációja? Mi volt az, ami valóban arra indította, hogy újjáépítse annak a zsidó népnek a templomát, amelyet sose becsült meg igazán?

¹³ Netzer, 2006 138-161

Először is vegyük sorra azt, amit már biztosan tudunk. Először is: Heródes már-már mániákusan építkezett. Épített kikötőt, városokat, színházakat, és igen, templomokat is, a legkülönbébb vallásoknak. Ha ebből a szempontból vizsgáljuk a kérdést, a válasz egyszerűnek tűnhet: a zsidók királyaként talán mégsem volt illő, hogy Augustusnak már három temploma van, Pan teljes szentélykomplexumot kapott, Jahvénak azonban még mindig Zerubbábel fél évezredes, így-úgy felújítgatott templomában áldoznak. Ráadásul Jeruzsálemben, a palota szomszédságában.

Egy másik megoldási lehetőség a belpolitikai stabilitásra törekvés volt. Lehetséges, hogy Heródes ezzel a tettevel akarta megnyerni magának a zsidó elit vezetőit, hogy elkerülje a lázongásokat, az ellenállást, ezzel illeszkedve a birodalom békés korszakába, és megfelelően a feljebbvalók elvárásainak. És újból beszélhetünk a már sokat emlegetett uralkodói nagyság felmutatásáról, amelynek mi is lehetne az alkalmasabb módja, mint a zsidók Istene felé mutatott ilyen mértékű gesztus. Egy gesztus, amelyről pontosan tudja, hogy nem az emberekben, különösen az idegenekben nem affelé fogja vezetni a tekinteteket, akinek a Templom épült, hanem affelé, aki a Templomot felépítette.

A harmadik láb, amelyen a király motivációja állhatott, az a saját Messiás-képének a kialakítása volt. Tudjuk, hogy ebben az időszakban nem csak Palesztinában, a zsidó vallásban, de az egész mediterráneumban felerősödtek a messiási váradalmak, és azt is tudjuk, hogy ezek jó része egy békét hozó politikai Messiásról szóltak. Mit látunk Heródes esetében? Egy olyan uralkodót, aki megőrzi országában a békét, és utat nyit a békés fejlődésnek: építkezik, mint aki éppen helyreállítja Izraelt, felvirágoztatja az országot, pont úgy, mint ahogyan arról a próféciák szólnak.¹⁴ Erre tesz rá még egy a zsidó vallás számára talán legfontosabb tettel: helyreállítja a Templomot. Legalábbis külső jegyeiben, pompájában, nagyságában.

Uralkodói nagyságának megmutatása, önmaga zsidó néppen való megbékéltetése, messiási törekvések. Melyik lehet a helyes út? Talán nem érdemes elrugaszkodni attól a Heródes-portrétól, amelyet a korábbiakban megrajzoltunk. Az ügyes politikus, a jó helyezkedő, aki uralkodói eredményeit arra használja, hogy országát építse és nevét öregbítse. Ebbe a képbe pedig szinte tökéletesen beleilleszkedik a Templom újjáépítése: jót tett vele saját és országa hírnevének, egy lépéssel talán közelebb került ahhoz, hogy valamennyivel többen a zsidók királyaként hivatkozzanak rá, és kétségtelen, hogy jót tett a zsidó vallásnak.

¹⁴Kustár, 22-23, 2020

Azt, hogy különösebb elvárásokkal várta volna zsidó alattvalóinak ámulatát; nem gondolnám, ahogyan azt sem, hogy valóban ebben látta, vagy láttatta volna messiási voltát. Heródes politikus volt, ügyes, jó, eredményes politikus. És ezt szolgálták építkezései, a Templom újjáépítése is.

5. 2. A megújult épület jelentősége

A következő fontos kérdés, amit Heródes uralkodását megismerve fel kell tennünk a Templommal kapcsolatban az, hogy mi volt ennek az épületnek a jelentősége? Ahogyan azt a korábbiakban is láthattuk, a király szinte minden jelentős lépésében, intézkedésében, és tetteinek eredményeiben is keveredtek a politikai, a kulturális, a vallási elemek. Történeti szempontból így kell tekintenünk a templomépítés tényére, és a megújult Templomra is. Amikor arra a kérdésre keressük a választ, hogy mi volt ennek az épületnek a jelentősége, nem szabad pusztán egy választ keresnünk, hiszen ezek a területek Heródesnél, és a korszak más uralkodóinál sem választhattak el egymástól.

Az impozáns épületegyüttes ugyanúgy emelte az ország, a város dicsőségét Palesztinában, a zsidó diaszpórában, de az egész Római Birodalomban, még akkor is, ha ez a vallásos közösség számára sokkal többet jelentett, mint egy monumentális épület. Ugyanígy emelte az uralkodó jelentőségét és hírnevét, mint a zsidó vallás jelentőségét abban az ókori kulturális kontextusban, amelyben a vallási központok egyet jelentettek a közösségi élet legfontosabb területeivel.

A Templom egyszerre mutatta fel a zsidó vallásos tradíció, az áldozati kultusz egy új fejezetét és a római építészeti technikák, mérnöki megoldások zsenialitását. Tökéletes példát mutatott, hogyan lehet egy több száz éves áldozati kultuszt a régi formákkal együtt egy új, a korszak szerint modern módon megélni.

Ha pedig a vallásos gyakorlattól egy pillanatra elválunk, a monumentális, kibővített Templom-hegy egy olyan új infrastrukturális megoldás volt, ami minden bizonnyal a zsidó nemzeti összetartozást erősítette, tovább emelve Jeruzsálem addig is jelentős szerepét akkor, amikor a hellénizmus és a római uralom egyre erősebb fenyegetést jelentett a közösségre. Heródes temploma nem csak egy múltjában, de jelenében is erős zsidóság képét mutatta nem csak önmaguk, de a birodalom egésze számára.

Vallási szempontból pedig a hatás egyértelműnek tűnhet. A korszakról korábban említettük, hogy fokozatosan erősödtek a messiási váradalmak, amelyeknek egyik központi eleme a Templom, mint a szövetség helyének és Isten jelenlétének a szimbólumának a helyreállítása volt. És - ha egyáltalán magának a királynak voltak is ilyen elképzelései - a zsidó vallási közösség számára egyértelmű volt: nem feltétlen az a Messiás, aki felépítteti, helyreállítja a Templomot, hanem az lesz az, aki valódi értékkel töltheti azt meg. Az pedig, hogy a Templom dicsőségben ragyog ugyan, de a nem a Messiás ül Izrael trónján: szintén egyértelmű volt. A megújult Templom tehát jelentős volt az uralkodó, az ország, a zsidó nemzeti és vallási közösség számára, másfelől nem beteljesítette, pusztán hozzátett valamit a vallásos élethez, a messiási váradalmakhoz.

5. 3. A Templom újjáépítésének hatása a király megítélésére

Arról, hogy Nagy Heródes alattvalói hogyan fogadták a király elhatározását és milyen véleménnyel voltak motivációiról nem sokkal fentebb már volt szó. Kutatásaim kiindulási pontja ennek az idumeai származású kliens-királynak a megítélése volt. Környezetében, a történetírásban, és a későbbi kutatásban. Most, dolgozatom végén arra szeretnék választ találni, hogy templomépítő tevékenysége, amely nem csak történeti, de teológiai szempontból is kiemelkedik a többi tette közül, országépítő tevékenységének eredményei közül, hogyan hatott a róla alkotott képre.

Elsőként kortársai között. Erre csak a pár évtizeddel későbbi leírásokból következtethetünk, így teljesen tiszta képet nem tudunk alkotni, de a kérdéssel mindenképpen foglalkoznunk kell. A feljegyzésekből nem úgy tűnik, hogy az újjáépítés bármilyen komolyabb, pozitív irányú változást hozott volna alattvalói szemében. Olvasunk ugyan örömmünnepről, de ez közel sem neki szólt, sokkal inkább annak a csodának, hogy személye ellenére is végbementek a munkálatok. És ahogyan azt már kifejtettem, Heródes uralkodását ismerve közel sem biztos, hogy feltétlen elvárta volna alattvalóinak belátását, miszerint mégiscsak jó királyuk van. Ennél fontosabb lehetett neki patrónusainak elismerése, amit minden bizonnyal meg is kapott.

A kortársakról is hírt adó történetíró, Josephus Heródes-portréjában sem jelentett különösebb elmozdulást a nagyszabású építkezés ténye, ahogyan annak nyilvánvaló pozitív következményei sem. Nála megmaradt ugyanaz a kemény uralkodó, aki jó politikus volt, de

annál fontosabb, hogy gonoszsága, hatalmának féltése, kegyetlenségei, gyilkosságai árnyékot vetettek a jeruzsálemi trónra.

Változást talán a modern kutatás hozott, amikor a régészeti feltárások során egyértelművé vált: tényleg egy országépítő királyról beszélünk. És habár a Jeruzsálemi Templom alapjai sosem lesznek minden igénynek eleget téve feltárva, be kell látni: a zsidóság történetének legnagyobb beruházásait végrehajtó uralkodó volt. Ez alól pedig, éppen a Templom miatt a szakrális élet sem jelent kivételt.

6. Konklúzió

Mit tudunk tehát elmondani Heródesről, a templomépítő királyról? Elsőként talán ezt: politikus volt, ráadásul az eredményes politikusok közé tartozott. Hatalomra jutásának körülményei, nehézségei, emberi kapcsolatai, uralkodása ugyan sok kérdést vet fel, de nem tagadható meg, hogy minden körülmény között megőrizte képességét a túlélésre, ambícióinak megmentésére és építésére. Amikor pedig hatalma megszilárdult, politikai érzékét nem csak saját nevének nagyobbítására használta, hanem országának építésére is.

Uralkodása alatt teljesen átformálódott a térség kulturális, gazdasági, politikai, vallási képe. Országában ez sok esetben meghasonlást, megbotránkozást, ellenvetéseket váltott ki, amelyeket a stabilitás megőrzésével kezelt. Úgy uralkodott, hogy mind származását tekintve, mind vallását, kulturális és politikai nézeteit tekintve idegen volt az országban. És mégis: három évtizedig tudott a trónon maradni.

És hogy tudott-e ez alatt a három évtized alatt a zsidók királyává válni? Talán nem is akart. Talán elég volt neki az, hogy ő, és patrónusai annak tartották, miközben az ország gazdaságilag fejlődött, ő a trónon maradhatott, a császárnak megadta, ami a császáré (néhol egy-egy erős túlzással), a zsidók Istenének pedig azt, ami őt illeti meg.

Ennek fényében kell, hogy értékeljük templomépítő tevékenységét is: az tökéletesen illeszkedik uralkodásába, amelyben mindig valahol a két világ, a hellénizmus és a zsidó tradíciók között mozgott. Mert hellenizálta ugyan a városokat, pogány templomokat épített, de olyan magasságba emelte az Úr házának épületét, mint előtte még senki. Megtette azt, amit elődei csak félig: az őt megelőző uralkodók képesek voltak a zsidóság rovására meghozott

intézkedésekre, a közösség gyengítésére, de nem voltak készek az építkezésre. Az ilyen mértékűre biztosan nem.

E dolgozat szerzőjének az egyszerű Heródes-portréja tehát így fest: Palesztina történetének az az uralkodója, aki egy nagyhatalom árnyékában képes volt megtalálni az egyensúlyt, hogy az ő politikai pályája, és a zsidó közösség is túléljen. Hogy intézkedéseinek motivációit személyes ambíciói vezérelték? Könnyen lehet. Ezzel azonban nem lóg ki az ország királyainak sorából. Amivel viszont igen, az ez: olyan országot épített, amelyet előtte senki.

Felhasznált szakirodalmak

Cohen, J.D. (1999). *The Beginnings of Jewishness: Boundaries, Varieties, Uncertainties*. Berkeley: University of California Press.

Josephus Flavius (2001). *A zsidók háborúja*. Fordította: Hegedűs István. Budapest: Osiris Kiadó.

Netzer, Ehud (2008). *The Architecture of Herod, the Great Builder*. Grand Rapids: Baker Academic.

Richardson, Peter (1996). *Herod: King of the Jews and Friend of the Romans*. Minneapolis: Fortress Press.

Rocca, Samuel (2008). *Herod's Judaea: A Mediterranean State in the Classical World*. Tübingen: Mohr Siebeck.

Schiffman, Lawrence H. (1991). *From Text to Tradition: A History of Second Temple and Rabbinic Judaism*. Hoboken: Ktav Publishing House.

Vermes, Geza (2014). *The True Herod*. London: Bloomsbury Continuum.

Wright, N.T. (1996). *Jesus and the Victory of God*. Minneapolis: Fortress Press.

Hodossy-Takács Előd (2022). *Heródes gazdaságpolitikájáról*. In: *Heródes konferenciakötet* ((Szerk: Kókai-Nagy Viktor)), Selye János Egyetem Református Teológiai Kar, Josephus Kutatóintézet

Hodossy-Takács Előd (2020). *Heródes építkezései és Josephus*. In: *A sokoldalú Josephus* (Szerk: Kókai-Nagy Viktor), Selye János Egyetem Református Teológiai Kar, Josephus Kutatóintézet

Kustár György (2022). *Heródes Messiás*. In: *A sokoldalú Josephus* (Szerk: Kókai-Nagy Viktor), Selye János Egyetem Református Teológiai Kar, Josephus Kutatóintézet.